

autor pokazuje i dokazuje kako nema ugone bez neugode, kako količinu ugone plaćamo jednakom količinom neugode, a jednakost se postiže tek na kraju životnog puta, tj. zakon jednakosti ugone i neugode vrijedi na razini života uzetoga kao cjeline. I baš kao da je ovo pravilo potvrđeno kod brojnih mislioca navednih u knjizi. Već Platon u Fedonu piše govorom Sokrata kako se s ugodom grabi i neugoda. Psihoanalitičar Sigmund Freud tvrdi kako »vrijednost koju duh pridaje erotskim potrebama odmah pada čim se do zadovoljenja može lako doći«. U budističkoj Visakhassuttami čitamo »za one, koji imaju stotinu ugoda, za njih postoji stotinu boli«. Friedrich Nietzsche dolazi do istog zaključka u finalu svog *Zaratustre*.

Intenzitet ugone i neugode pripada strogoj domeni subjektivnosti, zbog čega autor navodi kako nije riječ o pojavi, nego u subjektivnom doživljaju, odnosno »ugoda i neugoda smo mi«. Ovo je potkrijepljeno raznim primjerima u kojima su pojedinci u objektivno neugodnim situacijama doživljavali veliki intenzitet ugone i u objektivno povoljnim situacijama veliki intenzitet neugode. Život u stalnom stanju ugone ili neugode u ovozemaljskom životu, prema autoru, nije moguć. Štoviše, otvara se mogućnost pretpostavci da će nas zakon ugone i neugode pratiti i u vječnost.

Teško je ne primijetiti da takvo gledanje dovodi u pitanje zagrobni život koji monoteističke religije tumače kao pravedni sud koji će rezultirati nagradom ili kaznom koja se, bar prema pučkom vjerovanju, profilirala kao stanje vječne ugone ili neugode. No autor pretpostavlja da zakon ugone i neugode ne vrijedi samo u ovozemaljskome životu nego nastavlja vrijediti, u drugačijem obliku, i u *eshatonu*. S obzirom na to da je riječ o stvarnosti koja je vjerovana, a ne doživljena, ostavljen je golem prostor onomu što je neizrecivo i neopisivo. A neizrecivo je stoga što je *eshaton* s one strane životne jednadžbe. No ako bismo inzistirali na ovoj tvrdnji, mogli bismo reći u obranu: nakon ovozemaljskog života čovjek bi i u *eshatonu* doživljavao ugodu i neugodu, a da to ne isključuje stanje blaženstva. Blaženstvo je prema definiciji uzvišeno stanje koje je daleko iznad svih vidova ugone. Tako je i prema autoru »raj kombinacija ugone i neugode koja je ljubav, a pakao spoj užitka i boli koja je mržnja«.

3. *Ave Crux, spes unica!*

Mjesto kršćanske poruke i navještaja 'Radosne vijesti' zauzima posebno mjesto u Sankovoj knjizi. Upravo Križ, prema navodima autora, daje razlog za žrtvu, nadilaženje sebičnosti i smisao životu. Samo u smislu Križa

duša dobiva svoj temelj te je otvorenija Bogu. Snagom Križa postizemo da sama patnja u nama izaziva ljubav i sućut. Tako patnja, koja je neminovna u životu, znakom Križa postaje prilika da u nama oslobodi ljubav. Takvo tumačenje kršćanske poruke ide iznad ugone i neugode i otvara prostor da se pomoću neugode shvati spasenjsko značenje trpljenja.

Imajući sve to na umu, možemo zacijelo potvrditi da će knjiga poslužiti svima koji će u otvorenosti razumnog razlučivanja i vlastitog iskustva pristupiti analizi hipoteze. Tim više što ovo djelo, osim što progovara o stvarnosti koja pogađa svakog čovjeka bez obzira na to u kojem se vremenu nalazio, također potiče na razmišljanje i otkrivanje najviših vrednota pomoću kojih bi ostvario smisao najvišeg dobra. Zbog toga za ovakvo djelo možemo reći da je stalno aktualno, odnosno da je klasik za sva vremena.

Tomislav Smoljan

doi: [10.21464/fi38316](https://doi.org/10.21464/fi38316)

Krešimir Petković

Država i zločin

Politika i nasilje u Hrvatskoj 1990–2012.

Disput, Zagreb 2013.

Knjiga Krešimira Petkovića, politologa s nepomirljivim filozofskim erosom, doručena je doktorska disertacija obranjena 2011. godine na Fakultetu političkih znanosti s tezom *Država i zločin: interpretacijska analiza kaznene politike u Republici Hrvatskoj*. Redukcija je to temeljnih Foucaultovih postulata o nasilnom karakteru društva i države povezana s analizom pojava nasilja u hrvatskom društvu u vrijeme Domovinskog rata i njegova poraća. Eklatantan je i gotovo udžbenički primjer suvremene analize javnih politika koja dubinski zahvaća određeni problem suvremenih društava povezujući ga s ozbiljnim teorijskim uporištima diskursa o nasilju, zasigurno najznačajnijeg filozofskog analitičara geneze nasilja Michela Foucaulta. Širina i dubina zahvaćenog problema ogleda se u autorovu obuhvatu svih segmenata nasilja u promatranom razdoblju, čime, osim erudicije,

autor prikazuje iznimnu informativno-istraživačku komponentu nepregledne pravne i novinske dokumentacije o pojavama nasilja u hrvatskome društvu. Ostavivši po strani svaki mogući ideološki predznak, zbog naravi promatranog razdoblja gotovo neizbježan, autor nudi objektivnu sliku hrvatskog društva promatranu s aspekta nasilja i kaznene politike navodeći njezine propuste te, što je još važnije, njezino potpuno odsustvo uvjetovano upravo ideološkim i interesnim malverzacijama. Time je ukratko predstavljena važnost same knjige, no slijedi nam njezina podrobnija analiza. Istaknut ćemo samo presudne momente koji nam pružaju uvid u narav samog problema.

Sagledavajući cjelinu studije odmah se uviđaju dva temeljna pojma koja predstavljaju eidetiku čitava djela – suverenost i nasilje. Ističući upravo ova dva pojma analiza zrcali presudan odnos između države kao reprezentanta suverenosti i društva kao reprezentanta nasilja. Narav države, u povijesnom razvoju svojeg nastanka kao organizacije političke zajednice, trebala je biti ukidanje, smanjenje i kažnjavanje nasilja i nasilnika, no ova studija upravo pokazuje kako se država oglašuje o vlastiti *raison d'être* te, tolerirajući i proizvodeći nasilje, samo potkrepljuje Foucaultove postulate o diskurzivnom, seksualnom i medicinskom nasilju koje kapilarno prožima društvenu strukturu. A da je o tome riječ vidljivo je iz toga što knjiga »ne govori o izravnim doživljajima, nego ponajprije o političkim okvirima, institucijama, tehnologijama i političkim pričama o nasilju koje za njega stvaraju pozornicu i oblikuju ga« (str. 11). Jalovi pokušaji sprječavanja nasilja pružaju sliku zabrinjavajuće nezainteresiranosti države za rješavanjem zločina nasilja i nasilnog ponašanja, svjedočeći o gubljenju vlastite svrhe, odnosno zaštite pojedinca od društva, odnosno premoćne većine ili od pomahnitilih pojedinaca koji ugrožavaju svakodnevicu. Petković upravo pokazuje kako su se država i nasilje stopili u jedno, čime je bilo teško ponovno uspostaviti nužnu odvojenost jer su određene skupine, osobito u ratnom vihoru, bile premrežene s vlašću koja je stvorila svoja dugovanja. Ako se izuzme ratno razdoblje kojem je nasilje uvijek svojstveno drugi dio studije posvećen poraču pokazuje još gore posljedice koje je za sobom rat ostavio. Među tim primjerima prednjače oni mafijaških ubojstava, razbojstava, maloljetničke delinkvencije, nasilja u školama, navijačkog nasilja itd. Evocirajući sjećanja iz navedenog razdoblja, neki se prisjećamo tih događaja kao gotovo uobičajenih u društvu koje je još uvijek bivalo utemeljeno na krivim osnovama, a autor ih operacionalizira na znanstvenu razinu kojom

ona prestaju biti samo pojedinačna sjećanja i postaju faktima upisanima u sliku o jednom društvu.

Tipologija je i struktura nasilnog ponašanja u knjizi iskazana u tri temeljna dijela (»Predmet i metoda«, »Analiza«, »Projekcije«) te u petnaest poglavlja i čitavih pedeset potpoglavlja u kojima se zrcali mreža nasilja u Hrvatskoj koja u većoj mjeri odgovara Foucaultovim strukturalističkim tipologijama nasilja koje kapilarno prožima društvo. Na temelju literature koju autor koristi, svakom iole prosječnom poznavaoцу Foucaultove literature moguće je pretpostaviti argumentativni slijed, što samo govori o lakoći i jednostavnosti kojom se knjiga čita, a s kojom je autor, često sklon eks-kurzivno reći još više, uspio proizvesti knjigu koja se čita u dahu. Iz pomno strukturirane i obimne građe moguće je, međutim, iskazati samo neke bitne odrednice koje me osobito raduju i unaprjeđuju moju intelektualnu radoznalost. Jasno, radi se o onima koji u problem postavljaju pojam suverenosti te određene ontološke postavke koje govore o nasilju kao o svojevrsnom »bitku« kojeg kao stvar po sebi ne možemo spoznati (barem onako kako tvrdi njemački klasični idealizam), ali ga zato spoznajemo po njegovim pojavama, odnosno manifestacijama kako to pokazuje fenomenologija koju autor često koristi, doduše u prevladanom Kantovu razumijevanju fenomena kao pojave empirijskog karaktera o kojoj je ovdje riječ (Horvatićeva 'fenomenologija kažnjivih ponašanja' za autora znači to da kažnjivo ponašanje ima različite 'pojavne oblike' (...), str. 33, odnosno da radnje imaju niz tipičnih 'fenomenoloških oblika', str. 35 itd. ili čak da je jedna novinarka (...) »djelomično sažela fenomenolojski profil pojave«, str. 141 itd.), a ne u duhu suvremene fenomenologije Husserlova, Heideggerova ili Sartreova tipa u kojoj pojava više »nema prava državljanstva« (Sartre, *Bitak i ništa*), nego opstoji samo fenomen koji se za razliku od pojave koja se pojavljuje na nečem sebi izvanjskom, pojavljuje na samome sebi (Heidegger, *Bitak i vrijeme*).

Iako kantovski točno postavljeno, uporaba sintagme »fenomenologija nasilja« (str. 38) koju autor voli isticati značila bi u suvremenom razumijevanju da se fenomen pojavljuje na samome sebi, odnosno da se nasilje pojavljuje na samome sebi i da je nastalo iz sebe sama, što je jasno u suprotnosti s autorovim kantovskim razumijevanjem fenomena. Pomnije čitano, nasilje nije fenomen u tradiciji suvremene fenomenologije jer je on samo odraz nečeg drugog – rata, koji dešifrira priču jer rat, a ne nasilje, postaje »stvar po sebi« koju spoznajemo samo po njegovim pojavama, a one su pojedinačni slučajevi, od rat-

nih ubojstava, nasilja na ulicama, upadanja u stanove, do maloljetničkih delinkvencija, prostitucije i navijačkog nasilja na stadionima što je sve predmet zorne predodžbe. Opisujući takvu »fenomenologiju nasilja«, autor prikazuje empirijsku pojavnost stravičnih događaja čija je strava upravo u tome što je empirijska, a ne samo misaona poput čistog fenomena kao u Husserlovoj transcendentnoj fenomenologiji u kojoj fenomen s empirijom ima zajedničko samo još to što može doživjeti postvarenje, poput kentaura u likovnoj umjetnosti ili kiparstvu. Lišena svake ambicije biti čistim fenomenom, pojava se nasilja zrcali kao empirijska reprezentacija rata u svim mogućim aspektima. Inzistiranjem na dokumentirano prikazanom nasilju studija zaobilazi upravo svako fenomenologijsko nastojanje koje ostaje samo na noematskoj strukturi svijesti (Husserl) u kojoj misao (*noesis*) samo osvještuje mišljevinu (*noema*), nego se na žalost događa kao nešto stvarsko koje kao znanstvena objektivnost izrasta na vlastitoj indukciji, dajući nam se spoznajno onako kako se dogodila (Husserlovim riječima »u granicama u kojima se daje«). Takva razlika između pojave i fenomena obilježava svijet 20. stoljeća u kojem fenomen postaje nadomjestak stvarskom karakteru svijeta. Obilježilo ga je Heideggerovo razumijevanje doba slike svijeta u kojem si predočujemo ono nasuprot-stojeće (*Gegenüberstehen*), predručno (*Vorhandenheit*), kao sliku koja se postupno gradi kao čisti fenomen. Lucidnim postavljanjem problema, autor pokazuje upravo način na koji se fenomen srušio pod naletom empirijske pojavnosti rata koji nas je iz umjetničkog stvaralaštva 1980-ih, u 1990-ima ponovno vratio u politički realitet koji se više ne događa negdje i drugima te samo kao slika nekog heideggerijanskog bezličnog-Se (*das Man*), nego postaje dio empirijske svakodnevice. Ovom se knjigom ona upravo osvijestila. Gradeći postupno mrežu zločina, hrvatsko je društvo u svojem negativitetu uspjelo autoru omogućiti ovo iznimno djelo koje ćemo ukratko prikazati u njegovim temeljnim premisama.

Knjiga započinje znakovitom rečenicom: »Nemam dvojbe o tome da su mnogi ljudi skloni nasilju kad im se za njega pruži mogućnost.« (str. 11) Odnosno, nasilje kao prikrivena zloćudnost čuči u mnogim ljudima i samo odsustvom jasne, efikasne i pravedne kaznene politike i zakona, pruža potencijalnim nasilnicima priliku da tinjajuća nasilnost dobije svoju pojavnost i ugrozi miroljubivost života jednog društva. Temeljni supstrat studije prikaz je promjene u kaznenoj politici prema nasilnim zločinima »pomoću pojmova suverene moći i disciplinarne moći i s njima

povezanih diskursa« (str. 17). Autor ih temelji ponajviše na analizi disciplinarne moći Foucaultove *Nadzirati i kažnjavati* iz 1975. godine, na temelju čega formulira svoje dvije osnovne teze povezane s ključnim pojmom suverenosti. Prva je teza da je rat u kojem se hrvatska država u nastanku našla početkom 1990-ih dodatno ojačao funkcioniranje obrazaca suverene moći u fukoovskom smislu, odnosno suveren se postavljao iznad zakona na način oslobađanja ili pomilovanja mnogih, čime se označilo raspadanje disciplinarnih moći. Druga je teza da se disciplinarna moć u globalizacijskom ključu kojem je Hrvatska sve više pripadala postavljala difuzno, svjedočeći o »kaznenom zaokretu« koji ponovno slabi disciplinarnu moć, ali na drugi način.

U znanstvenoj maniri autor najprije definira nasilje, odnosno nasilni zločin kao činove fizičkog nasilja prema drugima. Petković jasno ističe da ova politološka studija ima jedan izvanpravni, izvanmoralni i izvanobičajni kriterij. Stoga se nasilje zrcali ili kao simboličko (namjera ili ponižavanje) ili kao stvarni čin (brutalno prebijanje ili ubojstvo). Riječ je ovdje, po mom sudu, manje o fenomenologiji, a više o ontologiji jer nasilje poprima karakter skrivenosti »stvari po sebi« koju razotkrivamo u njezinu ontološkom raščaravanju, kao pojavni karakter samog nasilnog čina. Ono, međutim, što ovu studiju čini relevantnom jest samo pitanje na koje se odgovara u studiji s obzirom na analizirani hrvatski slučaj. Odnosno, kako su i zašto država i društvo tretirali ili nisu tretirali taj fenomenologijski sklop nasilja kaznenom politikom u određenim razdobljima, te iz kojih je društvenih i političkih miljea i zašto to nasilje dolazilo?

Studija u svoja tri glavna dijela, pored uvodnog poglavlja te teorijskih i metodoloških osnova, u prvome dijelu obuhvaća analitiku moći i genealogiju kaznene politike na temelju kojih se istražuje kaznena politika u Hrvatskoj. U drugom dijelu prezentiraju se različiti aspekti promjena moći i oblikovanja nasilja, odnosno ontologijski diskurs o nasilnicima, nasilje u postupku stvaranja države, kaznene politike i reforme sudova, disciplinarno stezanje u procesu europske integracije, zatim promjena kaznene politike i skica novog dramatičnog doživljaja nasilja u segmentima nasilja mladih, navijačkog nasilja i zatvorske sustava. Sve je to istraženo, operacionalizirano i prikazano kako bi se zaključilo da su političke strukture generirale nasilje i »kako je potrebno vrijeme i promjena poretka moći da se mirnodopske posljedice političkih operacija počnu percipirati kao problem« (str. 44). U konačnici autor nudi pogled u buduće projekcije u vezi s nasiljem i kaznenom politikom.

Strukturu Foucaultove analize, od obične brutalnosti suverena prema tijelu podanika, potom u okviru radanja zatvora i nadzornog sistema panoptizma pa do medikalizacije i pedagogizacije zločina, Petković primjenjuje na hrvatsku stvarnost, od ubojstava tijekom rata, potom razvoja zatvorskog sustava u poraću, do penalizacije pomoću drugih, suvremenih metoda poput probacije, čime preslikava hrvatsku stvarnost prema Foucaultovu modelu na temelju tri tipa moći koje je analizirao Foucault. Čini se da Foucault u Hrvatskoj nije bio prisutan samo u prijevodima i pokojem znanstvenom radu, nego, na žalost, znatno dublje u samome tkivu društva, što je autor na lucidan način uočio. Stoga se kroz knjigu provlače četiri temeljne hipoteze; prva, kao odnos između Foucaultovih koncepata suverene i disciplinarne moći, druga, koja pokazuje povijesni obrat od disciplinarne prema suverenoj moći, treća koja pokazuje utjecaj euro-integracija na kaznenu politiku u Hrvatskoj i četvrta koja pokazuje jačanje disciplinarne moći, ali u smjeru kaznene ekonomije.

Kao sad već dugogodišnjeg istraživača suverenosti osobito me zanimalo, po mom mišljenju ispravnije tumačenje teorije suverenosti kao moći, a ne vlasti, što Petkovića čini u nas jednim »preostalom« politologom koji pojam suverenosti razumije kao teoriju moći, a ne prava pa se pita »kako u analizi povezati moć i javne politike?« (str. 67). Dok će jedna, većinska tradicija politologa, nastupati kao pravnici smatrajući da se suverenost utemeljuje putem prava i pravne legitimacije suverena, druga, kojoj i sam pripadam, nastupat će kao filozofi, smatrajući da je suverenost ideja te da stupa iz onog Ništa suverenosti (Schmitt, *Politische Theologie*; Bataille, *La Part maudite*) suverenosti te da kao takva ne može biti reducirana ni na kakav institucionalizirani oblik moći (odnosno na vlast), nego i sama suverenost izmiče suverenu (Nancy, *La Création du monde ou la mondialisation*).

Takvo razumijevanje suverenosti, treba imati na umu, izlazi iz arbitrarnosti (koju ovdje zorno pokazuje autor), a koja je utemeljena u dugoj metafizičkoj tradiciji kontingencije prema kojoj je Božja volja kontingentna (Augustin, Toma Akvinski, Duns Škot), odnosno bezrazložna, što znači da nije dio nikakva logičkog kauzaliteta pa je time nama i nepoznatljiva, osim po svojim pojavama koje jedino možemo spoznati. Kada bi Bog bio dio kauzaliteta, onda bi potpadao pod prostor i vrijeme koji su samo apriorne forme zora (Kant, *Kritika čistoga uma*) i u kojima se nužno pojavljuju uzroci i posljedice. Time bi Bog bio reduciran na svijet koji je sam stvorio te zajedno s njim na prostor i vrijeme, što je prema Tominom kozmološkom dokazu proturječe. Bog je mo-

gao i još uvijek može stvoriti i drukčiji svijet (Toma Akvinski, *Summa Theologiae*). Ta »opasna« pozicija ne znači, dakako, slaganje s njom, kako bi mnogi površni i zlonamjerni odmah pomislili, nego osvješćenje političkog realizma da suverenost može ukinuti i svako pravo, kako je to pokazao Carl Schmitt u *Politische Theologie*, što znači da suveren ne podliježe vlastitim propisima (ili kako Petković piše »volja suverena iz koje je on izuzet«, str. 60) jer kad bi podlijegao, onda ni po čem ne bi bio suveren (Nancy). Jedno je (B)og koji, makar na razini regulativne ideje (Kant), kao suveren pretpostavlja atribute pravednosti i dobrote (Toma Akvinski), koji se mogu manifestirati barem u modusima (Spinoza, *Etika*), no što ako on to nije? Ako je suveren radi ciljeva spreman tolerirati i opravdati zlo negiranjem svakog pravnog i moralnog zakona?

Upravo se o tome u Petkovića radi. Naime, da suverenost nije pravni pojam autor jasno ali sramežljivo (čitaj oprezno), odbacujući pravnu definiciju suverenosti iznosi u fusnoti br. 3: »Fukoovski pojam suverene moći koji se upotrebljava u knjizi nešto je sasvim drukčije od pravne (fikcije) suverenosti i hijerarhijske norme s ustavom na vrhu, a različitim pravilnicima i drugim podzakonskim aktima na dnu. Pojam se odnosi na stvarno funkcioniranje moći« (str. 27). Znakovitost ove postavke vrlo se brzo ogleda u tome, kako sam autor ističe, da je u Hrvatskoj promatranog razdoblja demokracija formalno išla prema demokratskom ustavu, a sadržajno se povećavao autoritarni poredak. Nije stoga potrebno biti odveć mudar zaključiti gdje leži suverenost?

Ovakav političkosociološki moment autor postavlja u Foucaultovoj *Nadzirati i kažnjavati*, gdje Foucault pokazuje povijest brutalnog odnošenja suverena spram tijela podanika, pri kojem se mučenjem, simbolično i stvarno, pokazivala moć suverena (dakako suveren je tada još uvijek vezan uz osobu, a ne uz kolektivno ili predstavničko tijelo). Odlučno je za autora, a i za nas to da ta suverena moć isključuje mehanizme onoga što danas zovemo pravnom državom. »Vrhovna moć suverena osobna je i arbitrarna.« Odnosno, navodeći Foucaulta, autor pokazuje samu bit suverena čina: »Suveren je u smaknuću prisutan ne samo kao sila koja osvećuje zakon, već i kao moć koja može zaustaviti zakon i osvetu (...).« (str. 47) Upravo se u tom logičkom momentu ogleda sama bit pojma suverenosti. Naime suveren nije onaj koji je legitimiran i tom legitimnošću ograničen, nego onaj koji mimo svakog legitimacijskog i legalizacijskog postupka ima moć zaustaviti i primjenu zakona. U vremenu na koje se Foucaultova studija odnosi, monarh to pravo ima implicate te ono i

nije pravo nego potpada pod narav monarha, no u suvremenim ustavnim porecima to pravo doista postoji kao pravo i to u institutu pomilovanja kojeg najčešće dodjeljuje predsjednik države i monarh ondje gdje je država, makar i ceremonijalno, određena kao monarhija.

Upravo u tom institutu pomilovanja Petković prepoznaje pojam suverenosti u Foucaultovu ključu kao pojam koji izlazi iz moći suverena koja je izuzeta (Schmitt piše o *Ausnahme* kao »izuzeću« i »iznimci« od pravnog pravila, a ne o »izvanrednom stanju«, kao što je to zaživjelo u američkoj politološkoj literaturi jer izvanredno stanje bi onda bilo izvan-redno stanje koje je postalo redovno, a sam pojam stanja proturječi nečemu izvan-rednom). Ovdje je riječ o arbitarnosti i kontingentnosti suverenove volje koja se ne može svesti ni na kakvu normativnost. Arbitrarnom odlukom suveren može pomilovati osuđenika i na taj način diskvalificirati kaznenu politiku jer svojom arbitarnošću neke (mnoge) izuzima iz odgovornosti za počinjena zlodjela, odnosno, kako to pojašnjava Petković, »pomilovanje je klasični prerogativ suverenosti kojim suveren diskrecijom izravno pobija odluke koje na osnovi općenitih zakona donose sudovi« (str. 86). Autor će pokazati da je suverena moć u Hrvatskoj za rata, ali i nakon njega, arbitrarnim postupanjem suverena (predsjednika) izuzimala mnoge, a ne samo neke, što je sugeriralo o »organiziranoj arbitarnosti« ili o svjesnom žmirenju na mnoga zlodjela počinjena u ratu i poraću. Slabljem tih prerogativa, zaključuje autor, slabi i suverena moć. Pokazuje kako smo svjedočili o ekstremnim primjerima funkcioniranja moći, poput političkih ubojstava bez sankcije, masovnih pomilovanja i mobilizacije kriminalaca u ratu te integriranja nasilnih kriminalnih elemenata u strukture političke moći. »Suverena moć ozbiljno je uzdrmala disciplinarnu moć i otvorila prostor društvenom nasilju, koje je ujedno isključila iz političkog prostora kao temu« (str. 71).

Rat i stvaranje države kao iznimno političko djelo jedne nacije za sobom su povukli raspad kaznene politike koja je i u formalnom smislu ostala nepromijenjena u odnosu na jugoslavensko razdoblje jer je novi kazneni zakon donesen tek 1997. godine. Logiku suverene moći u tom ratnom razdoblju autor promatra kroz četiri momenta. Prvi je politika pomilovanja iz ranih 1990-ih. Drugi obuhvaća niz političkih ubojstava, prebijanja i mučenja koja su obilježila rane 1990-te, od kojih su mnoga prošla bez sankcije. Treći moment čini naglašena povezanost ratnih, policijskih i kriminalnih struktura. U Domovinskom ratu, pored »većih« ili »manjih« domoljuba, sudjelovao je znatan broj kriminalaca koji su

stekli veze i poznanstva koja su ih povezivala i nakon rata. I konačno, četvrti moment jest destrukcija pravosuđa vidljiva u zamjeni profesionalnih birokrata podobnim sucima.

Navodeći niz autora i izvora, u koje ne možemo ulaziti, Petković pokazuje svu zloćudnost ratnog razdoblja vidljivu u četiri navedena momenta. Prvi je naveden u institutu pomilovanja nastalu na temelju Zakona o amnestiji i Zakona o oprost. Primjer je Ivan Klišanić, »monstrum iz Rakova potoka«, kriv za silovanje, mučenja i ubojstva, koji ne samo da je pomilovan nego je i dospio do rezervnog sastava policije, nakon čega je ponovio zločin ubojstva nesretne djevojke. Samo 1990-te pomilovano je preko 400 kažnjnika (1993. broj uvažanih molbi za pomilovanjem iznosio je preko 61,3 %), a grupno je pomilovano preko 3000 osoba. Dodatno, 1997. i 1998. postupci pomilovanja vršili su se i po službenoj dužnosti koju je pokretala Komisija za pomilovanja (predložila ukupno pomilovanje za 649 osuđenika koje je prvi predsjednik pomilovao ili smanjio kaznu), što svjedoči o sustavnoj politici oprosta za kaznena djela. Već za drugog predsjednika broj pomilovanja znatno se smanjio, a taj se trend nastavio i u mandatu trećeg predsjednika, što svjedoči o smanjenju suverene moći arbitrarnog odlučivanja. Drugi moment sastojao se od izravnog političkog nasilja putem kojeg se režim obračunavao s raznim političkim neprijateljima. Najpoznatija takva ubojstva ona su načelnika osječke policije Josipa Reihl-Kira 1991. godine koji se zalagao za pokušaj mirnog rješenja sukoba te, iste godine, pripadnika HOS-a Ante Paradžika na ulasku u Zagreb i Blaža Kraljevića u BiH. Dodatno, ne treba ispustiti ni primjere ubojstava ličkoga taksista Milana Levara koji je, sudjelujući u obrani Gospića, odbio ubiti civile, zbog čega je raznesen bombom, te ubojstvo obitelji Zec u Zagrebu od strane paravojskih jedinica. Autor ističe i različita mučenja i ubojstva, poput onih u Osijeku (afere garaža i selotejp), Lora u Splitu te slučaj Kulina u Šibeniku gdje su mučeni srpski zarobljenici.

U tom su se razdoblju iskristalizirali i takozvani gospodari rata kao dio poretka od kojih je jedan, kako to autor piše, unatoč sputanosti tijela (zatvor) nastavio djelovati ne kao transcendentna (što bismo ovdje prirodno kao metafizičari mislili), nego kao »transcendentalna politička figura« (str. 114), kako autor navodi, a to u samom pojmu transcendentnoga, kao umnoga prediskustvenoga uvjeta spoznaje (Kant), znači zaborav što je empirijski činio, više nego to što mu je ograničeno tijelo pa egzistira u duhu koji transcendirira empirijski svijet. Čini se da je autor pogodio s pojmom! Takvi su se zločini, pokazuje, događali u okrilju vojnih, paravojskih i drugih

jedinica, a popraćeni naklonošću pravosuđa koje je oslobađalo počinitelje i suverena koji je vršio pomilovanja.

Peto poglavlje knjige, zanimljiva i pogođena naslova *Ima li Hrvatska svog Ramba?*, pokazuje posljedice ratnih drama u svakodnevnom civilnom životu ljudi koji su sudjelovali u ratnim operacijama. Rat ostavlja posljedice i to nasilne jer nosioci ratnih odličja, uronjeni u suverenu moć ratnog razdoblja, teško razaznaju da te moći u mirnodopskom životu više nema, pa autor tako pobraja razne primjere takvih ubojstava od pripadnika »Tigrova« do najpoznatijeg, gotovo filmskog scenarija (samo)ubojstva generala Koradea. Organizirani kriminal, kao zasebno potpoglavlje, pokazuje produžetak ratnih kapilara na mirnodopsko poraće. Ligature koje povezuju ljude iz rata prolongiraju se i u kriminalu koji je odnio svoje žrtve u nizu ubojstava, uglavnom u Zagrebu. Autor, na temelju određenih izvješća, iznosi frapantnu brojku. U razdoblju 1993.–1999., od 983 ubojstva njih čak 115 je ostalo neriješeno, a u razdoblju 2000.–2010. od zapanjujuća 773 poratna ubojstva njih 60 je ostalo neriješeno. Autor navodi i niz drugih nasilnih ponašanja, iz mržnje (divljanje *skinheads* prema pripadnicima drugih supkultura i homoseksualcima), napadi na novinare, razbojstava (pljačke Fine, mjenjačnica, kladionica itd.), napada na javne djelatnike u prijevozu (vozače gradskih tramvaja, autobusa, taksija itd.). Samo 2003. godine pretučeno je 26 vozača ZET-a, a bilježe se 73 takva napada, od čega je samo 9 slučajeva procesuirano. U glavni se grad uvukao teror jer građani ne samo da ne znaju tko će biti napadnut, nego ne znaju ni tko sve može napasti jer je nasilje, kako pokazuje autor, navodeći poznatog kolumnista, poprimilo karakter »amaterske mafije« koji, za razliku od kriminalaca, ubija bez razloga, ofrlje i džabe.

Nakon svih nasilnih činova u ratu i poraću, autor pokazuje promjenu nastalu reformom kaznenog prava koja je dovela do povećanja kaznenosti. Sada se suverenost pokazuje na drugi način u kojemu, u što ne možemo ulaziti, autor pokazuje minucioznu analizu rasprava oko novog pristupa kaznenosti. Osobito se uočava autorov kritički osvrt na brojne akademske rasprave oko kaznene politike koja često boluje, kako piše, od čudne skolastike, odnosno od pretjeranih multipliranja i kompliciranja, što samo dovodi do smanjene jasnoće predmeta kao mogućnosti mistifikacije čitave stvari. Koristeći pridjev skolastički pejorativno, čas u smislu školskih (akademskih) rasprava, čas u smislu pretjerana kompliciranja, pokazuje kako je pravosuđe »zakompliciralo stvari« jer je još otežalo donošenje presuda za nasilne zločine.

Stvari se dodatno mijenjaju, ali u drugome smjeru, europeizacijom kaznene politike koja se događa kao rekonstitucija disciplinarnе moći čija je bit primjena strožih pravila, odnosno povećana razina i broj kažnjavanja. Autor iznosi kako je to prvotno značilo povećanu razinu slučajeva nedopuštenog postupanja u zatvorima. Europsko povjerenstvo za sprječavanje mučenja otkrilo je u hrvatskim policijskim postajama »predmete koji mogu poslužiti mučenju: sjekire, noževe, štapove, šuplje metalne šipke, debele i kratke električne kabele« (str. 235). Stanje u zatvorima bilo je još lošije te osobito odnosi čuvara prema zatvorenicima. Prijavljeno je tako noćno prebijanje šestorice zatvorenika splitskog zatvora od strane zamaskiranih čuvara, a u osječkom je zatvoru, nakon što je izudaran gol, zatvorenik vezan za namještaj pet sati. Znakovito je u fukoovskom ključu primijetio Petković kako je zahtjev komisije da policija ne nosi pendreke na vidljivom mjestu iz razloga bolje suradnje sa zatvorenicima, zapravo značilo da nasilje postaje nevidljivo i da na njegovo mjesto stupa disciplina kao novi oblik znanja. Problem mučenja kroz desetak je godina zamijenio problem prenapučenosti zatvora, a problem nasilja nije se riješio.

Nasilje nad ženama tako zasebna je priča jer se ne radi ni o kakvoj prevenciji prema muškarcima koji doista i prijete. Slučaj koji Petković iznosi (str. 249) zorno prikazuje navedeno. Naime, Vlado Gavrić »Kockar« doviknuo je ženi da će je zaklati i dobio kaznu za remećenje javnog reda i mira od 300 kuna, nakon čega ju je stvarno zaklao. Nasilje na ulicama, osobito maloljetničko, samo je nastavak priče (ubijeni su Frano Despić, Luka Ritz u Zagrebu i Josip Klasnić u Vinkovcima, Marko Jurić u Splitu, Roko Karan u Zadru itd.). Nasilje postaje uobičajeno društveno ponašanje. Kao zanimljivu usporedbu s Foucaultovim nadziranjem kroz organizaciju vremena prisutnu u zatvorima, bolnicama, tvornicama, vojsci i učionicama o kojima on piše u *Nadzirati i kažnjavati*, Petković prikazuje primjer odgojnih domova u kojima se zrcali fukoovski zahvaćen disciplinarni režim. Novine donose kako je u Domu u zagrebačkim Dugavama svaki trenutak tamošnjih 80 maloljetnika pomno isplaniran, baš onako kako Foucault to opisuje.

Poglavlje koje opisuje ekonomizaciju kaznene politike nastalu neoliberalizacijom i tog segmenta društva, govori o činjenici da sve popunjeniji zatvori nisu rezultat porasta kriminala, nego novog oblika kaznenosti koji, pritiskan sa strane, ponajprije ciljem ulaska u EU, zahtijeva proširenje kaznenih kapaciteta. Najznačajniji i najzanimljiviji fukoovski pojam (iako ga nema u Foucaultovim ana-

lizama) jest pojam probacije, a tipičan je za anglosaksonske države. Ona podrazumijeva stroži nadzor osuđenika, ali izvan zatvorskih zidina jer su za njih zaduženi probacijski službenici koji su zaduženi za praćenje ograničenog kretanja osuđenika, često uz pomoć novih tehnologija nadzora, poput elektroničkih narukvica, s ciljem smanjenja kažnjavanja, ali i troškova boravka u zatvoru. U Hrvatskoj je, pokazuje autor, formulirana Strategija ustrojavanja probacijske službe 2008.–2012., a krajem 2009. donesen je Zakon o probaciji u kojem se pristupniku pristupa individualno u skladu s novim oblikom disciplinarne moći, onako kako to Foucault najbolje opisuje u *Radanju klinike*, kada bolest počinje imati ime i prezime. Smisao ekonomizacije kaznene politike Petković pokazuje na razini ušteda. Prema tadašnjim procjenama, jedan bi dan s elektroničkim nadzorom državu koštao 120 kuna, dok bi jedan dan zatvora koštao 360 kuna, a dan zatvorske bolnice oko 600 kuna. Predviđala se godišnja ušteda od oko 90 milijuna kuna. Primjer Francuske koja je bilježila porast onih pod elektroničkim nadzorom za 25 % u samo godinu dana pokazuje da »disciplina ulazi u društvo te se i dalje diskurzivno ekonomizira bez ekonomskog učinka u smislu jasne redukcije državne birokracije ili zločina, ali svakako u smislu jačanja kaznene ekonomije u kojoj nije samo riječ o plaćama novih službenika, nabavci opreme, usluga i različitim servisima, nego i o širećoj kaznenoj populaciji u zatvorima i pod nadzorom, politički okljaštrenom masom u bujajućem javnom sektoru birokrata i nadzora, racionaliziranome ideologijama različitih dušebrižnika novog doba koje se, nesvjesne toga, bave socijalnom kontrolom« (str. 285–286). U međuvremenu se zatvorska populacija doista smanjila i preusmjerila u sustav probacije, a kroz pilot-projekte se uvodi elektronički nadzor kao jedna od tehnologija kontrole kaznene populacije izvan zatvora.

Disciplinarna moć nadzora koja horizontalno i kapilarno premrežuje društvo i provlači se kroz njegove pore Petković pokazuje i na primjeru rasta zaštitarskih tvrtki kao »industrije sigurnosti«. Primjećuje kako, u marksističkoj prizmi, Foucault dolazi do odgovora kako se lukava buržoazija rješava subverzivnog proletarijata na tri načina (kroz vojsku, kolonije i policiju), a sada se tomu pridružuje četvrti – zaštitarstvo. Ono podrazumijeva, pokazuje autor, da se nasilje katkad izvozi za novac, ekonomizirajući ga pod principom privatizacije koja reducira javni sektor i delegira njegove klasične funkcije privatnome. Uzevši to u obzir, autor iznosi podatke prema kojima je u Hrvatskoj potkraj 2000-tih broj zaštitarskih tvrtki premašivao brojku od 200, a u njima je

bilo zaposleno gotovo 14 000 ljudi, zbog čega se govori o »industriji«.

U posljednjem poglavlju koje ostaje u promatranom razdoblju, naslovljenom *Diskurs nasilnika: kako »stupilo i subkultura postaju politika«*, autor nalazi bitnu razliku između *top-down* i *bottom-up* nasilja. Odnosno, uvriježeno promatranje nasilja kao onog koje je proizvedeno odozgo može biti odmijenjeno onim što autor naziva »kulturom nasilja« koja, nastajući u samom društvu, doživljava svoju politizaciju, što je ujedno i inherentna logika Foucaultova diskursa. Prikazuju se neki slučajevi nasilja koje nije »dirigirano«, a koje se ogleda u ruralnim ili urbanim diskurzivnim temeljima koje autor naglašava u diskursu o navijačkom nasilju kao o svojevrsnom »ritmu grada« vidljivu u nogometnim kolumnama i komentarima Tomislava Židaka, ali i sociologa Benjamina Perasovića kojeg su mnogi napadali kada je biheorizam navijačkih skupina nazivao svojevrsnom supkulturom. Riječ je o kvartovskim »štemerima« (žargonski: zaštemati nešto ili nekog) kao konstantnoj kulturi mladih koja implicira nasilje, a koje je svatko od nas (autor ovog prikaza odrastao je u ambijentu supkulture zagrebačkih »Martičevaca«) proživio na ovaj ili onaj način. Petković taj »supkulturni štemeraj« prikazuje izvrsnom i u bit pogodnom analizom knjige *Metastaze*, odnosno glavnog lika Krpe kojeg je izvanredno utjelovio Rene Bitorajac u istoimenom filmu (str. 321–323). U njemu autor analizira sve temeljne fukoovske nasilničko-teorijske kategorije navedene u knjizi, od suverene moći u ratu, nasilja na tijelu, neformalne kaznene politike, nositelja suverene moći, politike pomilovanja, politizacije nasilja, statistike, dehumanizacije, sociologije supkulture, sociologije kriminala, posljedica suverene moći, gubitka kontrole, autorizacije i samoautorizacije. Da nije riječ samo o umjetničkom pristupu, autor upozorava time da je prikazana brutalna scena utemeljena na stvarnom događaju upada 60-ak nasilnika, dobrim dijelom *skinheads* a zagrebački klub Močvara.

Petković zaključuje da se ništa ne dobiva depolitizacijom pojmova i zamjenom s pojmom kulture, nego predlaže obrnuti manevar, odnosno politizaciju kulture. »Pojedinačni nasilnici, pripadnici nasilnih 'supkultura' i miljea, kako sam nastojao pokazati u ovoj studiji, lako postaju politički instrumenti i tada njihovo funkcioniranje postaje drukčije.« (str. 320). U konačnici, u posljednjoj cjelini »Projekcije«, autor anticipira kako će kaznena politika u Hrvatskoj u perspektivi slijediti logiku ekonomizacije društva, kao svojevrsna ekonomija nasilja »u vremenima kada tržište i ekonomska aktivnost u velikoj

mjeri upravljaju društvom« (str. 336). Smisao toga jest da ekonomske krize, imanentne kapitalističkim sustavima, generiraju nasilje, a u tom slučaju »upravljanje kroz zločin, sustav kaznene ekonomije i niza disciplinarnih tehnologija dobit će materijal za daljnje zahuktavanje« (str. 340). Porazno je to, zaključuje autor, da žrtveni jarci takve politike neće biti obuhvaćeni socijalnim mjerama za koje nema novca, nego smještajem u rastući zatvorski sustav »ili će im pod režimom probacije završiti postati vlastite kuće, pod pretpostavkom da ih uopće imaju« (str. 340). Autor knjigu završava očekivano pesimistično, Fuentesovom zbirkom priča *Sve sretno obitelji* koju ovaj, parafrazirajući Conrada iz *Srca tame*, završava riječima: »Nasilje, nasilje«.

Zaključno, nakon što sam uživao čitajući knjigu, pri čemu su se ispreplitali ogorčenost, strah, tuga ali i smijeh, izazvan autorovim znalačkim i grotesknim prikazivanjem pojedinih događaja, možemo reći da je riječ o iznimnoj politološkoj studiji s čvrstim filozofijsko-sociološkim teorijskim apodiktikama proizašla iz Foucaultova kategorijalnog aparata kojim se autor više od desetljeća bavi. Objektivizacija pojedinačnih i udruženih te osobito državom upravljanih nasilnih činova na razinu znanstvene analize pruža nam mogućnost čitanja ove iznimne studije koja nikoga ne može ostaviti ravnodušnim. Ako je ijedna knjiga izvršila deskripciju stanja u hrvatskom društvu, raskrinkala ga postavivši mu znanstvenu dijagnozu, onda je to Petkovićeva knjiga. Da je bila nominirana i dobila državnu nagradu za znanost ta nagrada knjigu, dakako, ne bi učinila boljom, nego samo nagradu vjerodostojnijom jer Petković, kritizirajući politiku suverene moći mimo države, državu ustvari normativno afirmira. To je još jedna od ironija koje zabavljaju čitatelje ove knjige. Knjiga je to koja se čita u dahu, no i bez daha ostavlja, stoga je osim učenjaka, osobito politologa, pravnika, filozofa i sociologa kojima je primarno usmjerena, preporučujem svim ljubiteljima krimića uz presudnu napomenu: likovi nisu izmišljeni i svaka sličnost s osobama i događajima nije slučajna!

Goran Sunajko

doi: [10.21464/fi38317](https://doi.org/10.21464/fi38317)

**Josip Oslić, Alojz Ćubelić,
Nenad Malović (ur.)**

Filozofija i teologija u kontekstu znanstveno-tehničke civilizacije

**Katolički bogoslovni fakultet
Sveučilišta u Zagrebu, Kršćanska
sadašnjost, Zagreb 2016.**

Pred čitateljem se nalazi zbornik radova *Filozofija i teologija u kontekstu znanstveno-tehničke civilizacije*. U zborniku, kako i sam njegov naslov želi istaknuti, govori se o odnosu i ispreplitanju filozofije i teologije unutar znanstveno-tehničke civilizacije. Naslov zbornika ujedno određuje temu sakupljenih radova u zborniku. U prilog tome govori i struktura sama sadržaja zbornika koja donosi priložene radove iz područja filozofije i teologije. Počevši ponajprije od općenite teme »Humanističke znanosti pred suvremenim izazovima«, preko »Epistemoloških previranja«, da bi se tematski došlo do »Filozofije i teologije« i na koncu zaokružilo s »Moralom i religijom«. Zbornik radova pokušava kroz tematske cjeline od općenitoga prema djelotvornom dati promišljanja o tome *kako i zašto* filozofije i teologije pred izazovima suvremene znanosti i tehnike.

Od polazišne točke zbornika »Humanističke znanosti pred suvremenim izazovima« problematika se razvija unutar navedenih naslova: »Quo vadis critica?«, »Filozofija i znanstveno-tehnička civilizacija«, »Ogled o tehnici: od Prometeja do nadčovjeka«, »Neurotehnološki okret: čovjek od slike Božje do slike neurona – i natrag«.

U prvom radu, autora Srećka Koralije, tematski se pokušava odrediti zadaća filozofije i teologije u kontekstu znanstveno-tehničke civilizacije. Filozofije i teologija imaju zadaću dati kritiku i kritički postaviti ljudsko promišljanje kada se obrađuju teme suvremenosti i znanosti unutar tehničko-znanstveno usmjerene civilizacije. Gdje ideš kritiko? Predočava se kao legitimno pitanje jer se i »Polazeći od ideje svrhovitosti i isplativosti određenog momenta, želimo pokazati da su *deposita scientiae, religiosus et fidei* nužno sadržana u okviru vječnosti i stvorenosti, a da filozofija i teologija ne negiraju materijalni, odn. tjelesni element čovječanstva, nego predstavljaju njegov *Endzweck* te prema tome